

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

**Omslag, bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het
Scaliger Instituut / 2004 - no 1**

Bouwman, André; Dubbelden-Coevert, Femke den; Damen, J.C.M; Ommen, K. van; Witkam, J.J.; Wijsman, Hanno; ... ; Warnar, Geert

Citation

Bouwman, A., Dubbelden-Coevert, F. den, Damen, J. C. M., Ommen, K. van, Witkam, J. J., Wijsman, H., & Swijnesael, B. van. (2004). Omslag, bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut / 2004 - no 1. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/60444>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/60444>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

In dit nummer

Met Huygens in hogere sferen » 1

Conserveringsproject
Huygenscollectie » 3

Interview met decaan Van Haaften » 4

De collectie Pijper
voor Leiden verworven » 5

Het psalter van Lodewijk de Heilige » 8

Brieven en kaarten in Leids bezit » 10

Nieuws van het Scaliger Instituut » 11

Van de oplettende lezer » 12
Een tekening van Valentin Lefèvre

Met Huygens in hogere sferen

André Bouwman (Westerse handschriften)

Zaterdag 25 december 2004: vanuit het ruimtevaartuig Cassini – dan draaiend in zijn baan om de planeet Saturnus – wordt een door de European Space Agency gebouwde waarnemingssonde ontkoppeld. Als alles goed gaat, zal deze 22 dagen later landen op Titan, één van Saturnus' manen. De sonde is vernoemd naar Christiaan Huygens (1629-1695), de man die in 1655 door zijn telescoop met zelf geslepen lenzen de maan voor het eerst waarnam en vaststelde dat Saturnus 'werd omgeven door een dunne platte ring die de planeet nergens raakt'.

Op 14 april a.s. is het tevens 375 jaar geleden dat Christiaan in Den Haag werd geboren. Voldoende aanleiding voor de ESA om astronomen

en wetenschapshistorici begin april in Noordwijk bijeen te brengen op een internationaal congres getiteld 'Titan, from Discovery to Encounter'. Naast de ruimtemissie zullen ook de persoon en historische context van Christiaan Huygens aan bod komen. Ter begeleiding van deze gebeurtenissen worden in de regio vier samenhangende tentoonstellingen voorbereid onder de titel *Christiaan Huygens, Facetten van een genie* (8 april-31 mei). Er is aandacht voor *de mens* (Huygensmuseum Hofwijck), voor *de maan en ring* (Museum Boerhaave), *de missie* (Space Expo); de Universiteitsbibliotheek Leiden belicht *de manuscripten*.

Enkele maanden voor zijn dood vermaakte Huygens namelijk zijn wetenschappelijke papieren aan de Leidse universiteit, de instelling waar hij in zijn jeugd enkele jaren gestuurd had (1645-1647):

'Mijne schriften van Mathematycke [...] bestaende in negen ingebonden boeken met de letters van A tot I gemerckt ende voorts in veel tractaten dien ick onder hande hadde, legatere ick aan de Academie ofte Bibliotheecq van Leyden [...]. Ik legatere mede aan deselve Bibliotheecq de pacquetten daarop geschreven staat Literae doctorum off eruditorum leggende

Een occultatie van de sterrendelta Sco op de ringen van Saturnus [© Nasa].

Prijspenning der Hollandse Maatschappij van Wetenschappen met de beeltenis van Christiaan Huygens door J. Elion (1870). [Coll. Prentenkabinet UB Leiden].

Huygens' papieren tonen na meer dan drie eeuwen de sporen van intensief gebruik. Daarom is het verheugend dat in 2003 dankzij een subsidie van de Stichting Academisch Erfgoed een tweejarig conserveringsproject kon worden begonnen (zie hierna). Over dit alles meer op de tentoonstelling. Nu bovendien dr. J. Yoder een gedetailleerde catalogus aan het voltooiën is, mag 2004 waarlijk een Huygensjaar heten.

Conserveringsproject Huygenscollectie

Femke den Dubbelden-Coevert (restaurator)

Sinds het afgelopen najaar wordt in het restauratie-atelier van de Universiteitsbibliotheek gewerkt aan een conserveringsproject voor de Huygenscollectie. Alle brieven, boeken en losse papieren met aantekeningen worden – in overleg met de afdeling Westerse handschriften – geconserveerd en waar nodig gerestaureerd. Hierbij staat het behoud van de collectie en haar historie voorop, alsmede de hanteerbaarheid op de studiezaal. Voor de conservering betekent dit het respecteren van de door de editoren gemaakte potloodaantekeningen en indeling en het intact laten van gaten in brieven met lakzegels, ontstaan tijdens het openen ervan. Voor de berging betekent het dat alle brieven en losse papieren worden omgepakt in nieuwe omslagen en stofmappen, zodat ze goed beschermd zijn en in kleine aantallen aan de gebruiker aangeboden kunnen worden.

De conservering, de basisbehandeling die alle stukken ondergaan, behelst het verwijderen van oppervlaktevuil, het uitvouwen van ‘ezelsoren’ en het vervangen van schadelijke bevestigingsmiddelen, zoals roestende splitpennen, door een onschadelijk alternatief, zoals een scharnier van Japans papier. Daarnaast krijgen de meer beschadigde objecten een uitvoeriger behandeling: zij worden gerestaureerd. Dit kan betekenen dat scheuren worden gerepareerd, verzwakt papier wordt verstevigd, beschadigde en omgekrulde randen worden gerepareerd en verstevigd om tekstverlies te voorkomen.

Door inktvraat aangetaste objecten vormen een aparte schadegroep binnen de ‘Codices Hugeniorum’. Schadelijke bestanddelen in de indertijd gebruikte ijzergallusinkt verzwakken het papier in de inktgebieden, wat uiteindelijk leidt tot ernstig materiaalverlies. Om dit proces een halt toe te roepen worden alle door inktvraat aangetaste objecten behandeld met een anti-oxydant die de schadelijke bestanddelen inkapselt en zodoende onschadelijk maakt.

Dit conserveringsproject betekent een langere levensduur voor deze belangrijke cultuurhistorische collectie en een betere toegankelijkheid van de stukken voor wetenschappers.

Eén van de boeken
met aantekeningen
van Christiaan Huygens,
‘Book E’ [UB HUG 9],
de band voor restauratie.

Een stapel brieven aan Constantijn Huygens [UB HUG 37]
met omgekrulde en ingescheurde randen.

Studenten moeten de collecties 'voelen en ruiken'

Interview met decaan Van Haften

Jos Damen (Uitleen & Magazijn)
en Kasper van Ommen
(Scaliger Instituut)

Sedert enkele jaren is Ton van Haften (*1953) decaan van de Leidse letterenfaculteit. Hij staat bekend als een toegankelijk, helder en besluitvaardig bestuurder. *Omslag* vroeg naar zijn gedachten over de relatie tussen de universiteitsbibliotheek en het onderzoek en onderwijs in de letterenfaculteit.

VAN DOCENT NAAR DECAAN

Ik studeerde Nederlands in Amsterdam. Voor zwo deed in enkele projecten taalkunde, en ik promoveerde op dat vakgebied in 1991 aan de Vrije Universiteit van Amsterdam op het proefschrift *De interpretatie van verzwegen subjecten*. Emplooi in dat vak was moeilijk te vinden. Aan de rechtenfaculteit in Rotterdam doceerde ik taalvaardigheid voor juristen, vooral retorica en argumentatieleer. Hoewel ik daar alle ruimte kreeg en de laatste anderhalf jaar een grote vakgroep heb geleid, zit het vakgebied daar internationaal gezien toch in de marginale hoek. In november 1998 werd ik in Leiden directeur onderwijs van de letterenfaculteit. Bestuursfuncties moet je niet eindeloos doen, dus ik maakte afspraken over de periode dat ik werkzaam zou zijn. Daarna zou ik aangesteld worden in de leerstoel taalbeheersing. Die periode liep anders. Na de decanen Idema, Van Oostrom en Blockmans werd ik gevraagd om die functie te vervullen. Ik heb daarbij een afspraak gemaakt voor een periode tot halverwege 2005. Kan je dan, na zeven jaar, weer terugkomen in je oude vakgebied? Bij letteren kan dat. Ik heb het vak bijgehouden, ik geef graag colleges en ik schrijf ook nog steeds met plezier.

GRENZEN VAKGEBIED

De ervaring als decaan neem je natuurlijk mee. Dat is niet altijd een diepgravend inzicht, wel een inzicht waarbij het overzicht voorop staat. Je leert de universiteit goed kennen, bouwt een netwerk op, en, belangrijk, je leert vaktradities kennen en over de grenzen van je eigen vakgebied te kijken. Veel in de retorica en argumentatieleer is natuurlijk ook cultureel bepaald. Verder weet je hoe onderzoeksprogramma's worden opgebouwd en kan je je kennis daarvan inzetten.

FUNDGRUBE

De rol die de Leidse collecties hebben als *Fundgrube* is natuurlijk moeilijk te concretiseren. Het zou op twee manieren moeten. Allereerst in introducerende zin in de bachelorfase. De collecties hebben een rol in de kennis van de universiteit, en dat kan je laten zien. Verder kunnen de collecties dienen als illustratiemiddel bij het onderwijs. In de masterfase zie ik diverse mogelijkheden. De

bijzondere collecties die Leiden bezit, kan je gebruiken bij de werving van (buitenlandse) studenten. Belangrijker vind ik de inhoudelijke kant: de Leidse collecties als studieobject, waarbij men de historie letterlijk kan aanraken, voelen en ruiken. Daardoor word je als onderzoeker met dingen in contact gebracht die je op een bepaald spoor kunnen zetten.

INPASSEN

Het lijkt me niet dat de bibliotheek met een apart vak moet participeren in het curriculum. Wel zie ik kansen

om bij vakonderdelen kennismaking met de bijzondere collecties in te weven. Dat lijkt me zelfs eenvoudiger dan men vaak doet voorkomen. Het is toch fantastisch om bij een collegereeks over *Bilderdijk* de Leidse handschriften van hem te laten zien? Zeker, dat zal een wat zwaardere wissel trekken op de bibliotheek, maar daar ligt toch een deel van het nut van de collectie? En je hoeft echt niet alle 950 eerstejaars letteren daarbij te betrekken, maar tijdens de studie zijn er voldoende mogelijkheden. De universiteit heeft als rol juist om studenten over de grenzen van hun vakgebied te laten kijken, en daar kan de bibliotheek een prima rol bij spelen.

NET ALS ICT

De faculteit moet in het onderwijsbeleid een punt maken van de nauwe samenwerking met de universiteitsbibliotheek. De specialisten weten hun weg wel te vinden. Juist voor de andere docenten moet je zwaarder beleid en bredere aandacht hebben voor de samenwerking faculteit-bibliotheek. Voor ICT en onderwijs hebben we ook afspraken gemaakt. Ook met de universiteitsbibliotheek en de 26 bacheloropleidingen kan dat. Bij sommige opleidingen ligt er al een duidelijke link (kunstgeschiedenis, Oosterse talen, geschiedenis). Je moet niet alleen kijken naar de dienende rol (universiteitsbibliotheek stelt materiaal beschikbaar), maar ook naar de beschikbaarstelling van de kennis die in de bibliotheek aanwezig is. In een collegereeks over een bepaald auteur of onderwerp, kan je best een gastdocent uit de bibliotheek een keer inpassen.

SCALIGER

Bij die samenwerking kan het Scaliger Instituut een belangrijke vehikel zijn om onderzoek te stimuleren. Paul Hoftijzer, hoogleraar boekwetenschap en directeur van het Scaliger Instituut, speelt daarbij voor de faculteit als 'verbindingsofficier' een centrale rol. Kijk wat een uitstekend wetenschapper als W.P. Gerritsen als Scaliger hoogleraar doet voor diverse Leidse faculteiten, met zijn collegereeks en georganiseerde tentoonstelling. Ik denk bij de rol van het Scaliger Instituut in het bijzonder ook aan de onderzoeksmasters. Voor de Scaliger-wisselleerstoel zie ik uit naar de komst van Anthony Grafton, een van de grootste geleerden op het gebied van de Renaissance studies van dit moment.

EIGEN KOERS?

Als bibliotheek mag je best je eigen koers varen, maar de bibliotheek moet goed luisteren naar de wensen vanuit de faculteiten. Elke bibliotheek moet open staan voor kritiek, voor suggesties en wensen van gebruikers. Blijf praten met je afnemers, over van alles: van het aanschafbeleid tot aan de kwaliteit van je dienstverlening. Die open houding bespeur ik bij de bibliotheek, maar je moet wel scherp blijven. Als professionele organisatie moet de bibliotheek zelf haar doelen bepalen, maar ze doet dat pas als ze weet wat de vraag is.

ONDERWIJS

Datzelfde geldt natuurlijk voor digitalisering van delen van de Leidse collecties. Kijk als bibliotheek naar de onderzoeksvraag, sluit ook aan bij wat de komende jaren voor Leidse en andere onderzoekers interessant is. Overigens is in Leiden in de bachelorfase een behoorlijk uitgebreid onderdeel ICT en Letteren. Als je daarbij aansluit, zou je digitalisering een onderdeel van dat onderwijs kunnen laten zijn. Ik kan me voorstellen dat de universiteitsbibliotheek daar een rol in speelt.

TOEGANKELIJK

Juist omdat ik gewerkt heb bij vijf verschillende universiteiten, kan ik ook voor de collecties wat vergelijkingen maken. Ik zie in Leiden een werkelijk schitterende collectie, op een goede plek en met een prima toegankelijkheid. Klachten over traagheid en over een conservatieve organisatie hoorde ik ook wel eens, maar ik zie dat de laatste jaren wel veranderen. Ook bij letteren profiteert men van de nieuwe wegen die de bibliotheek inslaat, bijvoorbeeld op het gebied van elektronische beschikbaarstelling.

De collectie Pijper voor Leiden verworven

Jan Just Witkam (Oosterse Collecties)

Toen de malaïcus, arabist en islamoloog Guillaume Frédéric Pijper (1893-1988) overleed, liet hij zijn persoonlijk archief en zijn bescheiden collectie handschriften uit Indonesië na aan zijn weduwe. De Leidse Universiteitsbibliotheek ontving bij die gelegenheid een klein legaat in de vorm van enige boeken en reisverhalen. Over handschriften en archief werd toen met geen woord gerept. Vijftien jaar later overleed Pijpers weduwe en kwam de collectie, waarvan ik het bestaan niet had vermoed, voor het eerst onder mijn ogen. Drs. P.A.G.W.E. Pruimers, directeur van

Nationalistisch stempel in een van Pijpers handschriften (Or. 26.321), voorzien van Pijpers opmerking over het terugvinden van zijn eigendom.

Van Stockums Veilingen bv in Den Haag, vroeg mij in het voorjaar van 2003 de collectie van negentien handschriften uit Indonesië eens te bekijken. Na bestudering van de stukken stelde ik de veilinghouder voor om de handschriften buiten de veiling van Pijpers bibliotheek te houden, en vroeg ik hem een overeenkomst te ontwerpen tussen bibliotheek, erven Pijper en hemzelf voor de verwerving van de gehele collectie door de Leidse Universiteitsbibliotheek. Toen als gevolg hiervan de negentien handschriften aan de bibliotheek werden aangeboden voor een bedrag dat naar mijn idee wel aan de prijs was, maar zeker nog binnen de grenzen van het redelijke lag, besloot ik de aankoop door te zetten. De Stichting Boekenfonds Arabië en de Islam te Leiden verleende een subsidie voor het gehele bedrag, want de reguliere bibliotheekbudgetten zijn voor deze soort acquisities volstrekt onvoldoende. De negentien handschriften staan nu geregistreerd als Or. 26.316-Or. 26.334.

Versierde openingsbladzijde van de Maleise romance
Hikayat Muhammad Hanafiyyah (Or. 26.328).

Eerder al had ik van Van Stockums directeur te horen gekregen dat de erven Pijper van zins waren om een kleine verzameling brieven, gewisseld tussen G.F. Pijper en de legendarische Nederlandse islamoloog C. Snouck Hurgronje (1857-1936), aan de Leidse bibliotheek te schenken. Dit betrof een correspondentie van enkele tientallen brieven tussen Pijper en Snouck Hurgronje in de periode tussen 8 januari 1927 en 8 oktober 1935. De overdracht vond op feestelijke wijze plaats op 6 november 2003 ten kantore

van Van Stockum bv. De executeur van Pijpers nalatenschap, C.G.A.M. Broos, overhandigde mij namens de erven Pijper de kleine maar kostbare collectie (Or. 26.335).

De brievencollectie is, los van het evidente belang van de inhoud, om twee redenen ook nog bijzonder. De eerste is het feit dat beide kanten van de correspondentie aanwezig zijn. Ik denk dat Pijper in de loop van 1956 of 1957 zijn eigen brieven van Snoucks dochter, Christien Liefvrick-Snouck Hurgronje, terug heeft gekregen (zoals vroeger vaak met correspondenties gebeurde), voordat zij haar vaders brieven in 1957 aan de Leidse bibliotheek schonk.¹ Minstens zo bijzonder is dat Pijper er in de oorlog, in Nederlands-Indië, in geslaagd is om de ontvangen correspondentie, plus nog zijn aanzienlijke studie-archief, voor beschadiging of vernietiging door de Japanse bezetter te behoeden.

Pijpers hoogste functie in Nederlands-Indië was die van Adviseur van Inlandse Zaken geweest. In die functie was hij een verre opvolger van Snouck Hurgronje. Het is jammer dat tot op heden nauwelijks of geen onderzoek is gedaan naar het functioneren van het bureau van deze adviseur, op wiens adviezen de koloniale regering haar houding tegen de inlandse bevolking grotendeels baseerde. Snouck Hurgronje's adviezen zijn wel gepubliceerd, en deze publikatie, waarvan ook een Indonesische vertaling beschikbaar is, is een rijke bron, niet alleen van de recente koloniale geschiedenis, maar ook en vooral van de ontwikkeling van de islam in Zuid-Oost Azië in het

einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw.² Van Snoucks opvolgers als adviseur van inlandse zaken zijn de adviezen niet gepubliceerd. Over die periode waarin Indonesië langzaam maar zeker afkoerste op onafhankelijkheid is wel veel bekend, maar van de vele informatie die de latere adviseurs voor inlandse zaken verzamelde en aan het bestuur van de kolonie ter beschikking stelden, is nooit iets openbaar gemaakt. Wie, bijvoorbeeld, Lambert Giebels recente biografie van Soekarno leest komt daar

adviseur Pijper tegen in zijn rol van go-between tussen de koloniale machthebbers en de in interne balingschap verkerende Soekarno.³ Misschien dat als Pijpers overige papieren goed zijn uitgezocht er nog ander bronnenmateriaal beschikbaar zal komen. Dat kan interessant zijn omdat Pijper met tal van belangrijke Indonesiërs in contact gebleven is, ook na zijn terugkeer in Nederland, waar hij uiteindelijk hoogleraar Arabisch en Islam aan de Universiteit van Amsterdam zou worden.

Bij de overdracht van de Snouck Hurgronje-brieven kreeg de Leidse bibliotheek als spontaan gebaar van de erven-Pijper ook een olieverf portret van G.F. Pijper ten geschenke. Het is op 19 mei 1967 voltooid door I. van Raalte-Simons. Het doek (nu geregistreerd als Or. 26.336) is gesigneerd en gedateerd op de achterzijde. Het portret stelt Pijper op 74-jarige leeftijd voor. De schilderess, Ida Estella Mathilde Simons (geb. 1895), was de echtgenote van de staatsrechtkundige Ernst van Raalte (1892-1975).⁴ Haar vader was de bekend papier fabriqueur, zionist en vriend van Israëls eerste president, Chaim Weizmann.

De handschriftencollectie van Pijper bestaat uit negentien delen met teksten in het Arabisch, Maleis, Javaans en Soendanees, en met één uitzondering zijn zij alle in Indië gemaakt. Pijper had zijn collectie zelf genummerd, op zijn ex-libris, met doorlopende nummers 1 t/m 19, en in die volgorde zijn de handschriften in de

Portret van G.F. Pijper in 1967, op 74-jarige leeftijd.
Olieverf door I. van Raalte-Simons (Or. 26.336).

Leidse collectie opgenomen. Voorzover de handschriften zelf geen band hadden heeft Pijper er een, meestal gele, linnen band om laten zetten.

Drie van Pijpers handschriften verdienen hier een korte vermelding. Allereerst is daar een in Europa ontstaan glosarium, getiteld *Lughat al-'Arab. Id est Dictionarium Arabicum in quo voces Arabicae redduntur per Malaïcas et Javanas* (Or. 26.317). Het geeft de betekenis van een selectie van Arabische woorden in het

Maleis, Javaans en Latijn. Het is kennelijk door een (onbekende) Europeaan geschreven, en dateert mogelijk uit ongeveer 1725.

Dan is er een tot op heden onbekend gebleven handschrift van de Maleise romance *Hikayat Muhammad Hanafiyah*. Het handschrift is niet gebruikt door L.F. Brakel voor zijn kritische editie van de tekst.⁵ Het hand-

Jan Just Witkam is als hoogleraar Handschriftenkunde van de Islamitische wereld aan de Universiteit Leiden verbonden, tevens als *Interpres Legati Warneriani* in de Leidse Universiteitsbibliotheek werkzaam.

¹ De in 1957 geregistreeerde brieven en archivalia zijn geregistreerd als Or. 8952. Het embargo voor veertig jaar op het gebruik van deze collectie is op 1 januari 1997 geëindigd. In 1981 kwam langs andere weg (de zolder van Snouck Hurgronje's vroegere woonhuis, Rapenburg 61) een aanzienlijk Snouck Hurgronje-archief in de bibliotheek. Dat werd in 1983 geregistreerd als Or. 18.097.

² *Ambtelijke adviezen van C. Snouck Hurgronje, 1889-1936*. Ed. E. Gobée & C. Adriaanse. 3 dln. Den Haag 1957-1965. Indonesische vertaling: *Nasihat-nasihat C. Snouck Hurgronje semasa kepegawaian-nya kepada pemerintah Hindia Belanda 1889-1936*. Jakarta 1995.

³ Soekarno. deel 1, Nederlandsch onderdaan, 1901-1950. Amsterdam 1999.

⁴ *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden* 1979-1980, p. 59-69.

⁵ L.F. Brakel, *The Hikayat Muhammad Hanafiyah. A medieval Muslim-Malay romance*, Den Haag 1975.

schrift (nu geregistreerd als Or. 26.328) heeft een geïllumineerde openingsbladzijde. Pijper heeft het in 1931 van een handelaar in noord-Banten, West-Java, gekocht. Tenslotte mag hier vermeld worden een tot nu toe onbekend handschrift van de Maleise romance, *Hikayat Seri Rama* (Or. 26.330).⁶ Het is gedateerd Batavia, 1860.

Bijna alle handschriften van Pijper tonen een stempel van een Indonesische bibliotheek, *Perpoestakaän Keboedjaän Islam. Balai Keboedajaän Islam*, in Latijns schrift en in Japanse karakters. Pijper heeft daar steeds bij aangetekend dat de handschriften in 1943 van hem gestolen waren en dat hij ze in 1946 opnieuw in bezit heeft genomen. Pijpers wetenschappelijke aantekeningen, tenslotte, een doos vol met portefeuilles, gerangschikt naar de vele onderwerpen waarvoor hij persoonlijk en ambtshalve belangstelling had, zijn op 13 november 2003 door de bibliotheek op Van Stockums veiling gekocht.⁷

De verwerving van deze gevarieerde collectie past goed in het verzamelprofiel van het Legatum Warnerianum. Van veel Nederlandse oriëntalistten wordt, ongeacht of zij in de wetenschap of bij het openbaar bestuur hun levensvervulling hebben gevonden, de wetenschappelijke nalatenschap en/of de handschriftencollectie in de Leidse Universiteitsbibliotheek bewaard. Pijper was daar opvallend afwezig, wat mede te maken zal hebben gehad met de persoonlijke tegenstellingen tussen hem en Leidse oriëntalistten, zijn oude concurrenten en rivalen uit de kolonie. Bij het verdelen van de banen in Nederland, na de oorlog en de Indonesische onafhankelijkheid, is hij door hen zorgvuldig uit Leiden weg gehouden. Hij heeft pas betrekkelijk laat door zijn hoogleraarschap in Amsterdam een werkring van niveau in Nederland gevonden.⁸ Met de verwerving van Pijpers handschriften, aantekeningen, en zelfs zijn portret, is hij terug in Leiden, vanwaar hij eind jaren twintig naar Indië was vertrokken.

⁶ Zie L.F. Brakel, 'Two Indian epics in Malay', in *Archipel* 20 (1980), pp. 143-160.

⁷ Van Stockums veilingcatalogus, # 1039. Nu collectief geregistreerd als Or. 26.337.

⁸ In 1955 oreeerde hij in Amsterdam over het onderwerp *Nederland en de Islam*.

Word Vriend van de Leidse Universiteitsbibliotheek!

Wilt u Omslag in het vervolg blijven ontvangen?
Word Vriend van de Leidse Universiteitsbibliotheek.
De kosten van deze Vriendschap bedragen € 15 per jaar (studenten € 5), maar een ruimere bijdrage is vanzelfsprekend altijd welkom.
U ontvangt als welkomstgeschenk de bundel *Miscellanea Gentiana* en uitnodigingen voor alle tentoonstellingen in de bibliotheek.

Mail naar omslag@library.leidenuniv.nl of schrijf naar het secretariaat Vrienden van de Leidse Universiteitsbibliotheek, Postbus 9501, 2300 RA Leiden.

Het psalter van Lodewijk de Heilige

Hanno Wijsman (Onderwijsinstituut Geschiedenis)

Tot in de tweede helft van de vijftiende eeuw waren boeken in Europa handgeschreven. Veel van de uit de middeleeuwen overgeleverde handschriften zijn eenvoudig van aard, maar het meest tot de verbeelding spreken toch wel de prachtig verluchte exemplaren. Deze boeken werden voor de hoogste en rijkste kringen van de samenleving vervaardigd.

In het moderne handschriftenonderzoek wordt regelmatig gespeculeerd over wat er nu in de praktijk gedaan werd met deze prachtige boeken. Vorsten en andere hoge edelen bezaten soms tamelijk omvangrijke bibliotheken, maar kunnen we hieruit een werkelijke leesinteresse concluderen of moeten we dit beschouwen als 'conspicuous consumption' die er nu eenmaal bij hoorde wanneer men deel uitmaakte van de hoogste kringen?

Er zijn te weinig bronnen tot onze beschikking om hier een algemeen antwoord op te krijgen, maar gelukkig is er toch heel wat over te zeggen. Eén van de mogelijkheden, die mijns inziens tot noch toe onderbelicht is gebleven, is het gebruik van de prachthandschriften voor de opvoeding van kinderen. Een prachtig voorbeeld hiervan biedt één van de beroemdste handschriften van de Leidse Universiteitsbibliotheek: het Psalter van Lodewijk de Heilige (BPL 76a).

Dit psalter is rond 1200 ontstaan in Engeland, maar al in de eerste jaren van de dertiende eeuw in het bezit gekomen van het Franse koningshuis. Op twee verschillende plekken is in de veertiende eeuw in het handschrift de tekst toegevoegd 'Cist Psaultiers fuit monseigneur saint Loos, qui fu roys de France, ouquel il aprist en s'enfance'. Die traditie, dat Saint Louis, koning van Frankrijk, eruit leerde (lezen) toen hij klein was, maakte van het handschrift een prestigieus object. Dit gold zeker voor zijn nazaten, het was immers niet niets om deze belangrijke heilige als voorvader te hebben (temeer daar de meeste heiligen nu eenmaal geen nakomelingen hebben!).

In 1396 liet Blanche van Navarra (de tweede vrouw van koning Philips VI van Frankrijk) het handschrift na aan haar stiefkleinzoon Philips de Stoute, hertog van Bourgondië. In haar testament staan enkele gegevens opgesomd over het handschrift. Het blijkt in de twee eeuwen daarvoor in het bezit te zijn geweest van verschillende vrouwen uit het Franse koningshuis. Vervolgens treffen we het psalter vermeld in de vijftiende-eeuwse inventarissen van de 'Bourgondische Librije', de bibliotheek van de Bourgondische hertogen. Zowel in 1420 als in 1467-9 (respectievelijk de inventarissen van na Philips de Stoute's zoon Jan zonder Vrees en van diens zoon Philips de Goede) staat er expliciet dat het om het psalter van 'Monseigneur Saint Loys' gaat. Daarna verdwijnt de titel uit de inventarissen.

Initiaal uit het Psalterium van Lodewijk de Heilige
[Handschrift, BPL 76a, folio 30v].

In 1741 duikt het handschrift in Leiden op wanneer de Leidse burgemeester en curator van de Universiteit Jan van den Bergh het aan de Universiteitsbibliotheek Leiden schenkt. Het is daarmee het enige handschrift uit de 'Bourgondische Librije' dat in deze bibliotheek terecht is gekomen.

Recentelijk is een nieuwe vermelding opgedoken. In een lijstje van 38 handschriften die tijdelijk uit de Bourgondische bibliotheek zijn gehaald, staat vermeld 'psaultier

de saint loys de franche'. Het lijstje is helaas niet precies gedateerd, maar het moet op grond van het schrift vroegzestiende-eeuws zijn. Kennelijk had het psalter toen de bibliotheek van de Bourgondische hertogen nog niet verlaten.

Het interessante is nu dat dit lijstje niet zomaar een willekeurig deelgroepje is van de grote bibliotheek van de Bourgondische hertogen. Wanneer we de samenstelling analyseren blijkt dat het nogal opvoedkundig van aard is

(er zit bijvoorbeeld ook een ABC -leerboekje en een Bestiarium bij), zeer veel geïllustreerde teksten bevat en dat de samenstelling typisch vrouwelijk is. Dit laatste blijkt zowel uit de inhoudelijke samenstelling als uit het feit dat er veel handschriften bijzitten die van andere vrouwelijke eigenaren afkomstig waren. Met name Margareta van Male, de vrouw van Philips de Stoute, is alom aanwezig in de boeken.

Het ligt daarom voor de hand om te concluderen dat het boekenlijstje de neerslag is van een groepje handschriften dat ter beschikking is gesteld voor de opvoeding van een jong meisje met de voornaam Margareta. Waarschijnlijk gaat het hier om de in 1522 geboren natuurlijke dochter van Karel v, de latere Margareta van Parma. (Een andere mogelijkheid is Margareta van Oostenrijk, maar zij werd al in 1480 geboren en dan zou het lijstje dus nog ruim vijftiende-eeuws moeten zijn.)

De overleveringsgeschiedenis van het handschrift tussen de vroege zestiende eeuw en 1741 is onbekend. Het psalter is, zo blijkt uit de inventarissen, na het gebruik voor de kleine Margareta niet teruggekeerd in de Bourgondische Librije. Zou zij het de rest van haar leven bij zich hebben gehouden of aan iemand hebben geschonken? De latere eigenaar Jan van den Bergh was in ieder geval gezand van de Staten in de Zuidelijke Nederlanden geweest. Hij kan het handschrift dus goed in de vroege achttiende eeuw aldaar verworven hebben.

Door deze nieuwe gegevens zien we een scherper beeld opdoemen van de gebruiksgeschiedenis van het waardevolle Leidse handschrift. De latere landvoogdes over de Nederlanden Margareta van Parma heeft waarschijnlijk leren lezen uit het ABC van Margareta van Male en het Psalter van Saint Louis. Nadat in de vroege dertiende eeuw Lodewijk de Heilige had leren lezen uit het psalter, werd het handschrift doorgegeven aan vrouwelijke leden van het Franse vorstenhuis, die er steeds gebruik van hebben gemaakt als leerboek voor de jonge prinses en prinsessen. In de vijftiende eeuw is deze traditie voortgezet. Ook de vorstenkinderen uit de Bourgondisch-Habsburgse dynastie hebben dit handschrift al jong gezien. De reeks van 23 afbeeldingen waarmee het handschrift opent, vormt een prachtig plaatjesboek met scènes uit het oude en nieuwe testament, dat kan hebben gediend voor catechese. De tekst van de psalmen is groot en duidelijk geschreven en moet zich goed hebben geleend voor lees- en schrijfondericht.

Het in Leiden bewaarde Psalter van Saint Louis is aldus een prachtig voorbeeld van hoe prachthandschriften in de late middeleeuwen werden gebruikt. Kostbare boeken waren pronkobjecten en werden zeker ook door de eigenaars ter lering en vermaak geraadpleegd. Maar ze werden tevens, misschien wel vaker dan we denken, gebruikt om opgroeiende kinderen te leren lezen en een venster op de wereld te geven. Daarbij speelden zowel de tekst als de illustraties een rol.

Brieven en kaarten in Leids bezit

Jos Damen (Uitleen & Magazijn)

Sinds enkele maanden zijn via de Leidse online catalogus (<http://opac.leidenuniv.nl>) de beschrijvingen van vele in Leiden aanwezige brieven en kaarten voor een ieder toegankelijk. Daarmee wordt een beter beeld gegeven van wat de Universiteitsbibliotheek Leiden voor schatten op deze gebieden in bezit heeft.

Brieven

In de collectie brieven van de universiteitsbibliotheek liggen bijzondere epistels: brieven van de brompot-dichter Willem Bilderdijk liggen rustig naast enkele telegrammen van prinses Juliana.

Al sinds haar oprichting in 1587 heeft de Leidse bibliotheek geleendcorrespondenties en wetenschappelijke archieven verzameld. Via aankoop, schenking of legaten zijn vele duizenden brieven uit het bezit van bijvoorbeeld Justus Lipsius (1547-1606) en Christiaan Huygens (1629-1695) in de bibliotheek terechtgekomen. Ook zijn er uit het bezit van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde belangrijke correspondenties op het gebied van de Nederlandse letterkunde voor onderzoekers beschikbaar, bijvoorbeeld de brieven uit het bezit van Nicolaas Beets, Truitje Bosboom-Toussaint, de uitgever A.C. Kruseman en de redactie van het belangrijke tijdschrift *De Gids*. Nog steeds verwerft de Universiteitsbibliotheek Leiden interessante brievencollecties; in de laatste vijftig jaar bijvoorbeeld die van de filoloog-codicoloog Willem de Vreese, van de historicus Johan Huizinga, de sterrenkundige Jan Oort en van de uitgeverijen Sijthoff en Bohn.

De beschrijvingen van al deze brieven zitten nu in het bestand *Brievencatalogus Universiteitsbibliotheek Leiden*. Het bestand omvat ca. 80.000 samenvattende beschrijvingen, wat neerkomt op ca. 300.000 afzonderlijke brieven. De brieven zijn uitsluitend aan te vragen en in te zien op de Dousa-zaal van de universiteitsbibliotheek. Beschrijvingen van brieven van alle Nederlandse instellingen (inclusief het Leidse bezit) vindt u online in de nationale brievencatalogus: *Catalogus Epistularum Neerlandicarum* (CEN).

Kaarten

De kaartcollectie van de Universiteitsbibliotheek Leiden is voor het grootste deel verworven in 1872 als legaat van de jurist J.T. Bodel Nijenhuis (1797-1872). Deze verwoede verzamelaar van kartografisch en topografisch materiaal schonk zijn unieke collectie aan de Leidse bibliotheek. Latere grote verwervingen zijn die van 330 getekende zeekaarten van Gerard van Keulen (in 1908), van atlanten en kaarten uit de bibliotheek van het voormalig Departement

Brief van Willem Bilderdijk aan John Valckenaer gedateerd 16-9-1806 [UB Leiden, BPL 1039].

ment van Koloniën (in 1963), van de Collectie Koeman (in 1990), bestaande uit 340 Nederlandse schoolatlassen en van het archief van Youssouf Kamals 'Monumenta Cartographica Africae et Aegypti' (in 1988). Voor Nederland uniek is de collectie topografische prenten van onderwerpen buiten Nederland. Zwaartepunten binnen de collectie vormen Nederland, Duitsland, Frankrijk, België en de voormalige Nederlandse koloniën, waterstaatskaarten; stadsplattegronden en vestingplannen; zeekaarten; schoolatlassen en topografische prenten van buiten Nederland.

In het beschikbare online bestand *Kaartencatalogus Universiteitsbibliotheek Leiden* zijn tot nu toe de beschrijvingen opgenomen van ca. 5.000 van de 60.000 kaarten van deze collectie.

De onderwerpen zijn zeer gevarieerd, maar het online bestand bevat o.a. een grote selectie van manuscriptkaarten en verder de nieuwe aanwinsten sinds 1985. Atlassen zijn als boek beschreven in het bestand *Algemene Catalogus*. De kaarten en atlassen kunnen uitsluitend geraadpleegd worden in de zaal van de Bijzondere Collecties (Dousa-ruimte). Hier bevinden zich ook de overige inventarissen van kaarten, atlasen, tekeningen en prenten van de Collectie Bodel Nijenhuis.

Nieuws van het Scaliger Instituut

Per 1 februari 2004 heeft drs. Kasper van Ommen de taken als coördinator van het Scaliger Instituut overgenomen van dr. Geert Warnar.

Van Ommen was de afgelopen twee jaar als Hoofd Magazijn van de Universiteitsbibliotheek Leiden werkzaam. Sinds een jaar is hij tevens verantwoordelijk voor de externe PR van de bibliotheek. Deze laatste taak zal Van Ommen ook de komende tijd blijven uitvoeren.

Warnar zal de komende vijf jaar in het kader van de VIDI-subsidies onderzoek gaan verrichten naar het Nederlands als literatuurtaal met een onderzoek getiteld *Men of letters. Medieval Dutch literature and learning/ Nederlands als literatuurtaal*. Hij blijft, net als Van Ommen, als redacteur aan het bulletin *Omslag* verbonden.

Het Scaliger Instituut is opgericht in het jaar 2000 met als doel het gebruik van de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Leiden in onderzoek en onderwijs te stimuleren en te faciliteren. Op onderzoeksgebied geschiedt dit door het initiëren van onderzoeksprojecten, het organiseren van lezingen en symposia, het publiceren van onderzoeksresultaten en het verlenen van beurzen aan (gast)onderzoekers. In het onderwijs wordt ernaar gestreefd om, in nauw overleg met de Leidse facultaire opleidingen, via lezingen, cursussen en masterclasses studenten en aio/oio's uit alle disciplines bekend te maken met de grote rijkdom en verscheidenheid van de Bijzondere Collecties. De Scaliger-hoogleraar, prof. dr. W.P. Gerritsen, speelt hierin een voorname rol. In 2003 is een start gemaakt met een grootschalig onderzoek naar het leven en werk van de botanicus Carolus Clusius (1526-1609).

Colofon

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Jos Damen, Kasper van Ommen, Jef Schaeps, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar.

Redactieadres Omslag (secretariaat),
Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden

Druk Karstens, Leiden

ISSN 1572-0160

URL <http://ub.leidenuniv.nl/gids/vrienden/omslag/>

e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

Van de oplettende lezer

Bastiaan
van Swijnesael

Een tekening van Valentin Lefèvre

Tekeningen worden geregeld van nieuwe toeschrijvingen voorzien. Wat gisteren Rembrandt heette, kan vandaag Samuel van Hoogstraten zijn, en andersom. Wanneer het om een beroemd schilderij gaat, kan zo'n nieuwe toeschrijving nog wel eens voor enige beroering zorgen in de pers, maar het hernemen van tekeningen wordt zelden buiten een kleine kring van vakge-noten bekend. De toeschrijving van een tot voor kort anonieme tekening in het Prentenkabinet is echter te aardig om u te onthouden.

In de verzameling van Albertus Welcker, die in 1957 door de Nederlandse staat voor het Leidse Prentenkabinet werd aangekocht, bevond zich een tekening van een op een globe zittende vrouw met aan haar voeten een leeuw. De vrouw is van onder af gezien, het zogenaamde 'di sotto in su' perspectief. Welcker, die de tekening op een veiling in Amsterdam kocht in 1947, determineerde deze als een blad van Denijs Calvaert, een zestiende-eeuwse Nederlandse kunstenaar die lange tijd in Italië verbleef. Welcker baseerde zich daarbij op het opschrift 'Denys' dat op de achterzijde van de tekening voorkomt. De toeschrijving werd in Leiden echter onwaarschijnlijk

geacht en het blad werd bij de anonieme tekeningen uit de zeventiende eeuw opgebor-

gen. De voorstelling werd herkend als een kopie naar een plafondschildering van Paolo Veronese uit het Palazzo Ducale in Venetië.

In een recent verschenen monografie over de Vlaams-Italiaanse kunstenaar Valentin Lefèvre (1642-circa 1700), wordt de tekening overtuigend op diens naam gesteld. De monografie, geschreven door Ugo Ruggeri, verbonden aan de Universiteit van Udine in Noord-Italië, catalogiseert het gehele oeuvre van de kunstenaar, schilderijen, tekeningen en etsen. De auteur heeft de Leidse tekening als een werk van Lefèvre herkend op basis van een foto. Wat hij niet kon weten is dat op de achterzijde een afgesneden opschrift te lezen is, dat luidt: Lefe.../ 2 f... Bij het uitknippen van de ovale voorstelling langs de rand is de naam van de kunstenaar dus ten dele verloren gegaan. Het restant van het opschrift (waarschijnlijk geen signatuur) is nooit herkend als een verwijzing naar Lefèvre. Lefèvre, die een enthousiast navolger was van Veronese en veel van diens composities heeft gekopieerd, maakte de tekening met het oog op een ets. Het Prentenkabinet bezit deze ets niet, maar wel een dertigtal andere voorbeelden van zijn prentkunst, vrijwel alle kopieën naar schilderstukken van Veronese en Titiaan. En nu dan ook een tekening, ontruikt aan een bestaan als anonieme kopie.

Valentin Lefèvre,
Venetië op een globe zittend,
tekening.

Bastiaan van Swijnesael is
alumnus van de Universiteit
Leiden en freelance kunst-
historicus.